

КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ ТЕКСТУ: «Нечестиве кохання» і прихильність музи

Перший український інтелектуальний роман уцент зруйнував усталені ієрархії патріархальних цінностей традиційного суспільства. «Андрій Лаговський» Агатангела Кримського — про нову чуттєвість модерністської доби, платонівський ерос та «нечестиве кохання» (так називався цикл його поезій у збірці «Пальмове гілля»), зрештою, про відчайдушну й безоглядну ревізію християнства та пошук релігійних альтернатив.

Якраз Кримський запропонував українським читачам нові уявлення про тілесність та сексуальність, про психічну норму і її перегляд при початку ХХ століття, коли фрейдівський психоаналіз звернув увагу на вплив підсвідомого, а в культурі межі століть руйнувалися вікторіанські упередження й заборони.

Величезне листування письменника дає всі підстави говорити про «Андрія Лаговського» як про текст автобіографічний. Кримський учився в київській колегії Павла Галаґана, згодом здобув фах сходознавця в московському Лазаревському інституті східних мов, два роки провів у науковому відрядженні в Сирії та Лівані. Через професора Павла Житецького ще в учнівські роки долучився до національного руху,

здобув визнання як український поет і вчений. Його доробок справді феноменальний: знав понад шістдесят мов, досліджував східні культури, став автором численних монографій, підручників, перекладів. У 1918 році Кримський долучився до тієї блискучої плеяди поворотців із чужих столиць, котрі приїхали до універвського Києва будувати свою державу, й став одним із фундаторів Всеукраїнської академії наук.

І все ж, видається, він завжди залишався людиною роздвоєною, складною, самотником, котрий страждав через свою нетолеровану спільнотою сексуальну орієнтацію. Оpubлікувавши 1905 року у Львові дебютний роман (дві перші частини), дав підзаголовок «Із життя істериків». Головному героєві вділяє багато епізодів власної біографії: здається, єдиною деталлю, що мала б завуалювати очевидну сповідальність, стала належність блискучого професора Лаговського до кафедри математики. (Леся Українка, прочитавши роман, не без іронії радила авторові дати героєві відповідніший фах, таки ж гуманітарний.)

Лаговський рано відчув незакоріненість, утрату питомого ґрунту. Його суперечки з матір'ю означали й розрив із патріархальною рустикальністю загалом, ба більше,

перша частина твору прочитується як очевидна пародія на романтичні сільські ідилії.

Це, перефразуючи Вірджинію Вулф, конфлікт освіченого сина та некультурної, застряглої в буденному господарюванні матері. До неї Андрій почуває, завітавши додому по тривалій розлуці, переважно обриду й зневагу: «Стара Лаговська виглядала з себе так, що її швидше можна

було б залічити до “жінок”, ніж до “дам”». «Обличчя її неінтелігентне, вульгарне. Руки червоні, порепані». «В мене так-таки нічогісінько нема спільного з нею, — подумав собі Андрій і саркастично додав: — Я — продукт сучасної цивілізації, я дегенерат, я декадент, я людина з fin de siècle, я неврастенік, а вона — така некультурна баба, що навіть неврастенії не надбала... дарма, що в неї епілепсія». А дізнавшись, що мати позичає гроші під лихварські відсотки, пішки вирушає до Києва, обіцяючи собі ніколи не повертатися на малу батьківщину. Село, отже, заперечене з безоглядною рішучістю. Однак водномить зректися матиного спадку не вдається: принаймні в молодого бунтаря вистачає мужности й совісности визнати, що, по-перше, зароблені лихварством гроші мати висилала йому на навчання, а по-друге, схильність до нервових хвороб також передається в поколіннях.

Надзвичайно прикметне це розведення двох недуг: епілепсія стає чи не метафорою фізичного виродження, а неврастенію герой Кримського інтерпретує як символ певного стану культури.

Справді, на зламі століть почався сутнісний перегляд поняття психічної норми й божевілля, уявлень про душевне здоров'я, патологію, межові стани, про зумовленість лікарських присудів та інтерпретацій тими чи іншими культурними моделями й цінностями.

У добу позитивізму дарвіністська медицина почасти брала на себе роль «психіатричної поліції». І саме лікування в тодішніх клініках не передбачало спроб порозуміння, врахування іншої точки зору, базувалося на грубому, мало не тюремному примусі пацієнтів.

Психоаналіз і модернізм не просто хронологічно збіглися, вплив теорій Зигмунда Фрейда на розвиток культури ХХ століття неможливо переоцінити.

Зацікавлення Лаговського математикою та літературою, можливо, не випадкове: це ще один маркер людини межі, переходу, людини нецілісної, котрій складно зробити вибір між логікою й містичним осяянням, між іманентним і трансцендентним.

Модернізм знову зацікавився зв'язком між безумством, одержимістю й творчістю, пошуками відповідей на питання про джерела мистецького натхнення, яке узвичаєно називали божественним. Позитивістська думка, з її зневагою до трансцендентного, остороненням від романтичних екстрем, більше наголошувала потребу вивчати дійсність, діагностувати її хвороби; великі прозаїки-реалісти позиціонували себе вдумливими соціологами-аналітиками. Натомість при кінці вікторіанської епохи художник хотів постати жрецем краси, провідником між вишнім і профанним світом. І **божевілля** знову, як підказувала й етимологія, почало незрідка означати підпадання під божу волю, доступ до заказаних для прагматичного розуму сфер. Дуже ймовірно, що Агатангел Кримський знав надзвичайно популярну тоді книжку Чезаре Ломброзо «Геніальність і божевілля» (її видали в російському перекладі 1895 року). Ломброзо якраз ці двоє понять зближує, вважаючи, що і душевно хворим, і геніям однаково властива надмірна екзальтація, посилена чутливість, неусвідомленість певних дій. (Усе це дуже далеко від сучасного розуміння творчості як здоров'я, ба більше, терапії, бо кардинально змінилося саме розуміння психічної норми.)

Андрій Лаговський наділений здатністю до самоспостереження й добре свідомий власних неврастенічних станів, яких не може контролювати. Має виснажений, слабкий, анемічний вигляд, близькі люди клопочуться його фізичним станом і намагаються допомогти. Між тим головні болі, запаморочення, тремтіння рук, прискорене серцебиття, сльози, яких він соромиться, — зовнішні фізіологічні симптоми видаються навіть не найважливішими й не найтяжчими та виснажливими ознаками його хвороби. Юнак розуміє, що в усьому винні «прокляті нервища», і вважає себе приреченим, нездатним почуватися рівним серед людей. Самозневага лише погіршує його стан. До того ж і реакції на зовнішні події вочевидь хворобливі. Він то неймовірно перебільшує вади найближчих людей, катастрофізує заподіяне ними лихо, то, навпаки, екзальтовано захоплюється ідеальними, як йому видається, приятелями. А власні переступи намагається компенсувати благодійництвом: віддаючи гроші нужденним, почуватися краще, у злагоді з собою.

Але так само герой свідомий культурного контексту, вважаючи себе типовим представником хворої епохи.

Назвавши Лаговського дегенератом і декадентом, автор роману долучається до гучної міжпоколінневої контрверсії в українській літературі, зокрема до дискусії між Іваном Франком та львівським модерністським угрупованням «Молода муза». Самі поняття модернізму й декадансу на рубежі століть вживалися сливе синонімічно. Краса занепаду вабила особливою витонченістю й чаром смутку за безповоротно втраченим спадком. Нова культурна

епоха щойно означувалася, і, як часто траплялося під магічним впливом круглих дат на календарі, її обрисів не розрізняли, тож занепад видавався кінцем культури як такої, передвістям нового варварства. Коли бунтарі-молодомузівці назвали Франкову збірку 1896 року «Зів'яле листя» першим виявом жаданого декадентизму у вітчизняному письменстві, поет образився й узявся виправдовуватися. Його вірш «Декадент» став програмовою декларацією таки ж «здорової», «мужицької» культури, запевненням щасливого майбуття народу, «що вгору йде, хоч був запертий в льох». Уся ця риторика геть несуголосна умонастроєм доби, і

Кримський якраз маніфестує рішучий розрив з українофільством.

Декаданс-на чутливість привертала увагу до таких глибин, особливих нюансів людського досвіду, яких «здоровий» соціально зорієнтований реалізм попросту не завважував.

Автобіографічного головного героя роману представлено інтелектуалом, книжником, для якого воля до знання стала імпульсом, що переважно витісняє емоційні спонуки й порухи;

Лаговський повсякчас рефлексує над власними станами, бажаннями, почуттями, до того ж ці рефлексії переважно алюзійні, опосередковані його читацьким досвідом, культурними референціями. Між тим у другій частині твору, «Туапсе», професор опиняється якраз у світі неопосередкованих пристрастей і простосердних оцінок. На запрошення родини генерала Шмідта він приїздить на Кавказ відпочити

й зміцнити пошарпані нерви. Але, здається, саме приморське повітря, наелектризоване еротикою, і вироблений роками добровільного кабінетного схимництва аскетизм Андрія Лаговського не витримує спокусу.

Спершу заповідається майже ідилічна чоловіча дружба. Із сином генерала Володимиром професор вирушає в далекі мандрівки прегарними місцями, їхні розмови торкаються найрізноманітніших речей, іноді зовсім безневинних, як-от ботаніка, а часами доволі ризикованих.

Гомоеротичний мотив уведено через античні алюзії, це приятелювання десь бачиться їм платонівською чоловічою близькістю.

Спостерігаючи за туапсинськими греками, вони відзначають їхню культурну вищість над турками: великий цивілізаційний спадок облагороджує навіть тих нащадків гомерівських воїнів, котрі ніколи не читали «Іліаду» й не чули про Періклата Ахілла. У мові простих людей вишколений знавець діалектів уловлює навіть знані з Гомерових текстів граматичні форми, втрачені в новогрецькій. Традиція передається в поколіннях, спадкоємність тут пряма й безперервна. Ідеалізація античного грецького світу кидає відсвіт на їхні уявлення про сучасність. Колишня незатруєна дитинна гармонія, досяжна еллінам, уже неприступна тим, кому випало жити в сутінках Європи, в часи виродження й занепаду. Принаймні так видається Лаговському, котрий боїться зізнатися самому собі, що його потяг до Володимира означає щось більше, ніж задоволення від філософських диспутів. У кожному разі поцілунки, обійми, ласки важать дуже багато. Лаговський не раз «обцілює» свого партнера,